

REFUGIAȚI ÎN BUCOVINA (1918–1947)

CĂLIN-CEZAR CIORTEANU

Refugees in Bukovina (1918–1947)

(Abstract)*

The analysis of the complex problem of the refugees between 1918 and 1947, based on primary sources discovered in the Central Historical National Archives, the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs and the documentary funds of the National Council for Study of Security Archives (Bucharest), as well as in several collections of documents, studies and articles published by specialists in this matter, is of great significance. There still are many documentary sources about Bukovina, which have not been yet used or discovered by researchers, and which refer to the complex situation of the Romanian-Polish frontier and to the debates upon it held at the Peace Conference in Paris. The Polish exodus in the Romanian Kingdom in september 1939 was analyzed before and especially after 1989 in a series of important publications, syntheses, articles and monographs.

Keywords: archives, Bukovina, frontier, First World War, Poland, refugees, Romania, Sowjet Union.

În urma cedărilor teritoriale ale României către Uniunea Sovietică¹ (28 iunie 1940 – Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța)², un val de refugiați s-a abătut asupra spațiului românesc, căruia autoritățile române au trebuit să-i facă față, cu atât mai mult cu cât, în urma celui de al doilea dictat de la Viena (30 august 1940), partea a de nord-vest a Transilvaniei a fost cedată Ungariei, iar la 6 septembrie 1940 (ca urmare a înțelegerii româno-bulgare de la Craiova)³, Cadrilaterul (partea de sud a Dobrogei) a intrat în componența Bulgariei, efectuându-se un schimb de populație între cele două state⁴.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va cita: A.M.A.E.), Fond 71/URSS 1940. *Relații cu România*, dosar 91, f. 186–188, 192–193, 221.

² Gabriel Micu, *Basarabia, România și geopolitica marilor puteri (1914–1947)*, Chișinău, Editura Pontos, 2011, p. 253.

³ Valeriu Florin Dobrinescu, *Emigrația română din lumea anglo-saxonă (1939–1945)*, Iași, Institutul European, 1993, p. 91.

⁴ A.M.A.E., Fond 71/URSS. 1940. *Relații cu România*, dosar 91, f. 233, 322.

Analele Bucovinei, XXVII, 1 (54), p. 123–135, Rădăuți – București, 2020

Înainte de încheierea Primului Război Mondial și imediat după aceea, reprezentanțele diplomatice ale României (legații, consulate și ambasade) au fost asaltate de către solicitările a numeroase persoane care doreau să dobândească sau să redobândească cetățenia română⁵. Aceștia s-au adresat în scris reprezentanțelor diplomatice ale României, primind răspunsuri corespunzătoare după analiza competență a actelor înaintate, de către persoane calificate.

În cadrul cercetărilor efectuate, au fost depistate o serie de documente, tabele, acte de identitate ale unor persoane care-și pierduseră din diferite motive cetățenia română, dorind în noile condiții îndeplinirea formalităților legale pentru redobândirea acesteia. Este vorba, la o primă analiză, despre etnici evrei, polonezi, germani, maghiari, ucraineni și români, înscriși în tabelele de solicitanți ai Consulatelor Regale ale României din New York, Oregon (S.U.A.) și Vancouver (Canada)⁶. Unii dintre aceștia proveneau din localitățile bucovinene Ispas, Milie, Davideni, Rădăuți, Siret, Gura Humorului, Vatra Dornei, Suceava ș.a.

Una dintre problemele autorităților române de după 1918 în Bucovina a fost legată de stabilirea/acordarea cetățeniei române locuitorilor, în baza unor reglementări legislative clare, fapt care a indus sarcini de muncă suplimentare Jandarmeriei și Poliției, inclusiv funcționarilor publici cu competențe reglementate în acest domeniu. Acest lucru a îngreunat operațiunile specifice de înregistrare/ recenzare a locuitorilor aflați în raza Inspectoratelor județene ale Jandarmeriei. Una dintre cele mai importante probleme europene imediat după anul 1918 a fost reprezentată de fenomenul, uneori incontrollabil, al deplasării unui număr masiv de persoane eliberate din prizonierat, precum și cel al evacuărilor silită, refugiului obligatoriu din calea unor armate străine, revoluțiilor și Războiului Civil din Rusia. Fenomenele legate de evenimentele de mai sus, precum retragerile dezordonate, jafurile, epidemiile, destrămarea și/sau reconstituirea altor entități statale, modificările de frontiere, instaurarea regimului politic sovietic, au creat un cadru social turbulent și au adus haos în domeniul demografic și instituțional, determinând primele eforturi și căutări ale Crucii Roșii Internaționale și ale American Relief Administration⁷.

Un rol deosebit în dificultățile greu de descris ale acelor ani l-a jucat Comisia Nansen (botezată după numele exploratorului norvegian Fridtjof Nansen), plasată sub egida Ligii Națiunilor, care s-a ocupat de repatrierile din Rusia, acolo unde fuseseră abandonate peste jumătate de milion de persoane (unii în Siberia Occidentală și Orientală, alții la nord de Marea Neagră ș.a.), extrem de vulnerabile în fața războiului civil, a frigului puternic, epidemiilor ș.a. Printre aceștia, se aflau numeroși români din Bucovina⁸ și Transilvania⁹. Eforturile Comisiei Nansen au fost considerabile, aceasta

⁵ A.M.A.E., Fond *Comisiunea pentru executarea tratatelor*, Secțiunea I, dosar 5/1921, f. 1–10.

⁶ Idem, Fond 71/1914. *E. Afaceri ardeleni*, vol. 3, f. 105.

⁷ Silviu Marian Miloiu, „Românii și Comisia Nansen (1919–1921). Contribuții”, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Partide și minorități naționale în secolul XX*, vol. IV, Sibiu, Editura Techno Media, 2009, p. 94.

⁸ A.M.A.E., Fond *Comisiunea pentru Executarea Tratatelor*, Secțiunea a III-a, dosar 4/1921, f. 1–12.

⁹ Silviu Marian Miloiu, *op. cit.*, p. 96.

reușind să atragă fonduri importante din Marea Britanie, Franța, Italia, Danemarca, Olanda, Norvegia, Suedia și Elveția¹⁰. De pe urma acestor resurse financiare a beneficiat și România, reușind astfel să acopere costurile deplasării spre casă¹¹ a 5 035 de prizonieri români (4 570 reveniseră în țară, folosind Marea Baltică, până la jumătatea lunii septembrie 1920)¹². Datele avansate de către Inspectoratul pentru Repatriere din Berlin menționează, pentru intervalul mai 1920 – octombrie 1921, debarcarea unui număr de 15 815 români în portul baltic Stettin¹³. În total, 18 000 de români au ajuns în patrie, utilizând ruta baltică¹⁴.

În spațiul românesc au găsit refugiu, adăpost, înțelegere și sprijin din partea autorităților diferite unități albargardiste (aparținând armatelor comandate de către A.I. Denikin și P.N. Vranghel), membrii emigrației albargardiste, refugiați ruși din Crimeea, militari aparținând forțelor Ucrainei democratice, numeroși evrei (coreligionarii acestora au primit cetățenia română în 1924, îngreunând procesul de recenzare a comunităților mozaice), formațiuni aparținând Armatei a IV-a Poloneze, care a tranzitat Bucovina, venind dinspre Basarabia, grupuri de civili ș.a. Refugiații erau, prin urmare, de diverse categorii, erau persoane care doreau să fugă din patria proletariatului în România, un stat democratic, cu un nivel de stabilitate și siguranță socială și politică diferit. Transfugii erau comuniști, decepționați de regimul pe care-l idealizaseră¹⁵. Totodată și-au făcut apariția, pe lângă aceștia, agenți ai Serviciilor de Informații, având misiuni clare și precise (vezi cazul romanului *Rusoica*, de Gib. I. Mihăiescu)¹⁶. Conform Rapoartelor Corpului de Grăniceri, fuga în masă a reprezentat în perioada interbelică un adevărat fenomen, inegal ca pondere, dacă luăm în considerare datele avute la îndemână (cu o intensitate mai scăzută în 1936, ulterior ceva mai ridicată; în aprilie 1937, de exemplu, au intrat ilegal în România, prin toate granițele, 39 de persoane)¹⁷.

Autoritățile române s-au mobilizat în vederea rezolvării corespunzătoare a situației refugiaților, unii dintre aceștia fiind internați în tabere special amenajate și dotate conform standardelor minimale ale vremii¹⁸. În condițiile în care statutul Basarabiei nu-și găsisse încă o soluție oficială, definitivă, în cadrul dezbaterilor și negocierilor din cadrul Conferinței de Pace de la Paris (1919–1920), spațiul românesc reprezenta, prin așezarea sa geopolitică, un loc sigur pentru refugiații care fugeau din calea armatelor bolșevice sau pentru cei care plecau în ajutorul trupelor care încercau să facă față bolșevicilor, precum a fost Polonia¹⁹. În alte

¹⁰ *Ibidem*, p. 97.

¹¹ A.M.A.E., Fond *Ministerul de Război*, dosar 3, f. 3–10.

¹² Silviu Marian Miloiu, *op. cit.*, p. 98.

¹³ *Ibidem*, p. 104.

¹⁴ *Ibidem*, p. 107.

¹⁵ Alexandru Murad-Mironov, *Vremea încercărilor. Relațiile româno-sovietice 1930–1940*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2013, p. 338.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 338–339.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 339–342.

¹⁸ Vadim Guzun (editor), *Chestiunea refugiaților de peste Nistru: documente diplomatice și ale Serviciilor Române de Informații, 1919–1936*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2012, p. 148.

¹⁹ *Ibidem*, p. 161.

situații, statul român a oferit adăpost evreilor care încercau să scape de masacrele comise în Ucraina, expediind numeroase solicitări de ajutor liderilor politici de la București, prin intermediul unor organizații evreiești din Bucovina și din alte provincii românești²⁰. Luând act de solicitările Uniunii Evreilor Pământeni și ale Uniunii Comunităților Israelite din Vechiul Regat, guvernul român a decis adăpostirea acestora într-o zonă aparținătoare Vechiului Regat²¹. Aceleași măsuri de stabilire a zonelor unde urmau să fie cantonați refugiații ruși au fost adoptate de către Ministerul de Interne în cazul celor care solicitau găzduire, sprijin și adăpost pe teritoriul românesc venind dinspre fostul Imperiul Rus²². În contextul întreruperii unilaterale, încă din 13 decembrie 1918, a relațiilor româno-ruse, Regatul Român era ofertat, în special de către Franța, de a se implica în războiul sovieto-polonez, aspect aflat în atenția guvernului român condus de către generalul Alexandru Averescu²³. Cu toate că România nu s-a implicat în războiul sovieto-polon (1920–1921), autoritățile bolșevice, în frunte cu Gheorghe Cicerin (Comisarul Poporului Pentru Afacerile Externe), n-au ezitat să atace guvernul român pentru preținsele ajutoare acordate fie Armatei Bredov, fie trupelor lui Petliura, A. I. Denikin²⁴ ș.a. Studenții vrangeliști refugiați în România și internați în lagăre au primit acceptul autorităților române de a-și continua studiile la universitățile din Iași și București²⁵. Ofițerii Serviciilor de Siguranță și cei de la Cenzură interceptau diverse telegrame și scrisori adresate unor intelectuali ucraineni din Bucovina de către Comitetul Radei Ucrainene din Viena, semnate de Evgheni Petrușevici, președintele acesteia. Conținutul corespondenței era unul naționalist și iredentist ucrainean, îndemnând la mobilizare și organizare împotriva polonezilor și a românilor²⁶.

Bucovina a reprezentat, după anul 1918, un centru de luptă a iredentiștilor ucraineni, propaganda fiind puternică mai ales în zona de la Siret până la Vijnița – Nepocălăuți – Babin – Cristecec, locuită compact de către etnici ucraineni. Cele mai însemnate centre de propagandă erau considerate de către autoritățile române a fi Siret, Hliboca, Prevorochie, Tărășeni, Brodina, Seletin, Dărmănești, Șipote, în timp ce Straja, Karlsberg (actuala Gura Putnei) și Mănăstirea Putna erau indicate a fi centre de legătură cu străinătatea. Centrele tradiționale ale iredentismului ucrainean erau, încă din vremea administrației habsburgice, Vijnița, Vășcăuți, Coțmani și Zastavna²⁷. În timpul operațiunilor militare ale Diviziei a VIII-a, condusă de către generalul Iacob Zadik în Pocuția (1919), o parte dintre ucrainenii refugiați în Galiția s-au reîntors în Bucovina, alții preferând să se înroleze voluntari în armatele bolșevice²⁸. Autoritățile române au amenajat un lagăr la Oradea Mare,

²⁰ *Ibidem*, p. 172.

²¹ *Ibidem*, pp. 218, 223, 224–226, 227–228.

²² *Ibidem*, p. 219.

²³ *Ibidem*, p. 217.

²⁴ *Ibidem*, pp. 204, 207–209, 210–214.

²⁵ *Ibidem*, p. 233.

²⁶ *Ibidem*, pp. 228–229.

²⁷ *Ibidem*, pp. 245–247.

²⁸ *Ibidem*.

unde au fost duși și ucrainenii din Bucovina, eliberați ulterior²⁹. Astfel de lagăre au funcționat și în alte regiuni ale României, cu precădere în Muntenia. Sumele cheltuite de către autoritățile române cu întreținerea refugiaților vrangheliști și ucrainenii internați în diferite lagăre din România au ajuns la 7 500 000 la nivelul anului 1922, banii provenind de la Ministerul de Război și de la diferite comandamente ale armatei, previziunile specialiștilor militari indicând o creștere a nivelului acestor cheltuieli, cu afectarea „trebunțelor armatei”³⁰. Emigrarea constantă a evreilor din spațiul rus și ucrainean în Bucovina și Basarabia a avut ca efect creșterea considerabilă a populației evreiești în aceste provincii. În Bucovina, autoritățile remarcă drept efect al imigrării evreilor dinamizarea interesului școlar al tinerilor, organizarea în diverse cluburi, crearea unei noi elite a comunității mozaice, difuzarea în rândurilor lor a ideilor socialiste³¹. Ca urmare a unei înțelegeri dintre România și Franța, guvernul român și-a luat angajamentul de a-i primi pe refugiații ucrainenii și vrangheliști, iar cabinetul francez să se îngrijească de întreținerea acestora³² (primul transport de refugiați pe ruta Constantinopol – Constanța cuprindea 2 000 de refugiați ruși, dintre care 1 500 de soldați, 300 de femei și 200 de copii)³³.

Trecerea ilegală a frontierei pe Nistru dintre România și Rusia bolșevică (Uniunea Sovietică din 1922) a provocat în mod constant probleme autorităților române din Basarabia și Bucovina³⁴. De multe ori, printre refugiați s-au ascuns membri ai unor grupări subversive bolșevice sau agenți sovietici cu scopul de a provoca diversiuni pe teritoriul românesc³⁵ (a se vedea episodul Tatar Bunar). Expulzarea unor astfel de persoane devenea necesară în cazul identificării statutului lor real și al misiunii pe teritoriul românesc, însă, în practică, funcționarii români au comis și erori care au atras după caz proteste internaționale (de regulă din partea S.U.A., în cazul evreilor). Expulzabilii erau clasificați de către autoritățile române în două categorii: refugiații din stânga Nistrului și tineri recrutabili care au optat pentru supușenia ucraineană sau rusă³⁶. Evreii erau interesați să emigreze în S.U.A., însă existau anumite cote de emigrare stabilite de către legislația americană care împiedicau plecarea lor într-un număr mai mare³⁷. Până la 1 iulie 1923, 2 500 de evrei din Bucovina, Basarabia și Vechiul Regat primiseră deja viză pentru emigrare în S.U.A., un număr de 1 752 de persoane de confesiune mozaică așteptând să plece definitiv în Canada³⁸.

²⁹ *Ibidem*, p. 249.

³⁰ *Ibidem*, p. 255.

³¹ *Ibidem*, p. 256.

³² *Ibidem*, pp. 256–257.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare se va cita: A.C.N.S.A.S.), Fond *Documentar*, dosar 12808, f. 3–72; dosar 13317, vol. 1, f. 270–290 (referitor la trecerile frauduloase la frontiera cu Ungaria).

³⁵ Vadim Guzun, *op. cit.*, pp. 285–286.

³⁶ *Ibidem*, p. 324.

³⁷ *Ibidem*, p. 330.

³⁸ *Ibidem*, p. 333.

Inspectoratul General de Siguranță Bucovina era preocupat de numărul mare de încercări de treceri frauduloase ale frontierei cu Uniunea Sovietică, astfel de acțiuni regăsindu-se frecvent în *Rapoartele informative* transmise Directorului General al Poliției și Siguranței Generale din București³⁹. Înființarea Republicii Socialiste Moldovenești a indus o nouă stare de tensiune la frontiera României cu Uniunea Sovietică⁴⁰. Armata Roșie elaborase diverse scenarii strategice și de acțiune împotriva României și a Poloniei⁴¹. La 15 iunie 1923, deputatul Dumitru Lascu a prezentat o interpelare în Adunarea Deputaților din Parlamentul României în problema refugiaților, insistând asupra chestiunii evreiești, dezvoltând problemele create de numeroasele grupuri venite în România, a traficului efectuat de numeroase organizații ale evreilor, aceasta fiind, în general, o acțiune care s-ar califica la categoria dezbaterilor antisemite⁴². În chestiunea ucraineană, existau în continuare legături strânse între organizațiile teroriste din Polonia (Galiția) și cele din Bucovina⁴³. În problema emigrației ucrainene din România se manifestau anumite nemulțumiri față de sprijinul acordat ucrainenilor refugiați la noi, dovadă fiind informațiile transmise Centrului Emigrației Ucrainene din Paris de către Comitetul de Asistență al Emigrației Ucrainene din România, datat 4 noiembrie 1932 (cu mențiunea *Confidențial*, semnat de către Dmitro Herodot)⁴⁴. Problema ucraineană va continua să se manifeste în Bucovina și Maramureș, mai ales după preluarea treptată a puterii de către sovietici, o parte a liderilor naționaliști ucraineni, în frunte cu Denis Kwiatkowski, refugiindu-se în Bucovina, pentru a se salva de teroarea bolșevică⁴⁵.

În anul 1938, alianțele tradiționale ale Regatului Român (Mica Antantă și Înțelegerea Balcanică) n-au fost capabile să reacționeze în fața destrămării Cehoslovaciei (începută prin Conferința de la Munchen și desăvârșită la 15 martie 1939, prin ocuparea efectivă și integrală a statului cehoslovac de către trupele germane, poloneze și maghiare)⁴⁶. Un nou val de refugiați, de această dată format din ucraineni, în frunte cu monseniorul Augustin Voloșin, și-au găsit sprijin și adăpost pe teritoriul românesc. Între timp, al Treilea Reich și Uniunea Sovietică construiau în mare secret împărțirea Europei pe seama României și Poloniei. Rapoartele Serviciului Român de Informații conțineau date semnificative referitoare la concentrarea suplimentară, în 15 decembrie 1939, a unor trupe ale Armatei Roșii la frontiera cu România⁴⁷. Frontiera româno-polonă nu a rezistat

³⁹ *Ibidem*, pp. 350–351.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 353–356.

⁴¹ *Ibidem*, p. 356.

⁴² *Ibidem*, pp. 379–390.

⁴³ *Ibidem*, pp. 707–708. Documentul 555, *Raport cu mențiunea Secret al Inspectoratului Regional de Jandarmerie Cernăuți, către Inspectoratul General al Jandarmeriei, nr. 2632 din 1 septembrie 1932.*

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 716–726.

⁴⁵ Despre banderiști și acțiunile lor în Bucovina și Maramureș vezi A.C.N.S.A.S., Fond *Documentar*, dosar 14684, f. 1–15.

⁴⁶ Valeriu-Florin Dobrinescu, *op. cit.*, pp. 12–14.

⁴⁷ A.M.A.E., Fond 71/URSS 1933–1940, dosar 135, f. 452.

evoluțiilor geopolitice ulterioare, care au pus în aplicare prevederile Protocolului adițional secret anexat Pactului de neagresiune sovieto-german, cunoscut drept Pactul Molotov-Ribbentrop, încheiat la 23 august 1939⁴⁸.

La 1 septembrie 1939, trupele germane au invadat Polonia în sectorul românesc de frontieră, cuprins între Valea Vișeuului și Hotin, autoritățile plasând suplimentar și preventiv unități de jandarmi. Mari convoaie de refugiați, cu automobile și autocamioane (circa 3 000) se pregăteau, la 11 septembrie 1939, să se refugieze în România⁴⁹. La 9 septembrie 1939, a fost emis Ordinul circular nr. 1 al Ministerului de Interne privind dispozițiile referitoare la refugiații polonezi, civili și militari⁵⁰. A fost stabilită o zonă în care urma să se facă primirea, dezarmarea, trierea, deparazitarea și cartiruirea tuturor refugiaților și dezarmaților, între frontiera de nord a României, de la Valea Vișeuului până la Susuleni, pe Nistru, urmând apoi o linie de fund care trecea prin Susuleni – Orhei – Călărași – Ungheni – Iași – Târgu Frumos – Pașcani – Târgu Neamț – Botoșani – Vatra Dornei – Iacobeni – Cârlibaba – Borșa – Valea Vișeuului⁵¹. La 14 septembrie 1939, Buletinul informativ nr. 4 al Jandarmeriei Române descria situația din localitățile de frontieră Snyatin și Zavale, unde populația aștepta desfășurarea evenimentelor pentru a trece în România. Între timp, prin gara Cernăuți, cu destinația Constanța, a trecut un tren cu 12 vagoane, care a transportat tezaurului Poloniei⁵². La 17 septembrie 1939, Armata Roșie a ocupat 52% din restul spațiului polonez, preluând controlul asupra regiunilor răsăritene și ajungând la frontiera cu România⁵³. În aceeași zi, la orele 21, Grupele „Stryj” și „Dniestr” din cadrul Armatei „Carpați”, aflată în curs de refacere (60 000 de militari) au primit ordin de trecere prin România sau Ungaria, din partea generalului Rydz Smigly, comandantul suprem al armatei polone. Trecerea a fost efectuată prin punctele cele mai apropiate: Kutu, Zaleszczyki, Serefince, Snyatin. Au trecut în România aproximativ 25 000 de persoane, 1 491 de ofițeri, 3 366 de subofițeri, 4 424 de soldați. Aceștia au fost internați în lagăre de către autoritățile române⁵⁴. Militarii polonezi intrați în Bucovina au fost transportați cu trenuri speciale și dirijați către Moldova. Conducerea Armatei Polone a fost separată de trupă, mareșalul Smigly fiind transportat, în 19 septembrie, spre Craiova, apoi, în 13 octombrie, spre Dragoslavele (ulterior, acesta a reușit să evadeze). Statul Major General al armatei polone a fost împărțit în două grupe, una dirijată spre Storojineț, iar a doua spre Vatra Dornei (Secția a II-a din Marele Stat Major). După

⁴⁸ Gh. Buzatu, *România sub imperiul haosului, 1939–1945*, București, Editura Rao, 2007, p. 61.

⁴⁹ *Refugiații polonezi în România, 1939–1947. Documente din Arhivele Naționale ale României* (în continuare se va cita: *Refugiați polonezi în România, 1939–1947*), Varșovia – București, Arhivele Naționale ale României, Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru condamnarea crimelor împotriva națiunii poloneze, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, tomul I, 2013, p. 2.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 4.

⁵² *Ibidem*, p. 28.

⁵³ *Ibidem*, pp. 18–20.

⁵⁴ *Ibidem*, p. CII.

25 septembrie 1939, au fost transportați ofițerii superiori, unii spre Călimănești, alții în raionul orașului Tulcea, de unde au fost direcționați spre lagărele de internare⁵⁵. General Waclaw Stachiewicz a ajuns la Slănic Prahova, iar ceilalți generali au fost îndreptați spre Băile Herculane⁵⁶. Având în vedere numărul mare al refugiaților, s-au construit alte locații, două la Târgu Jiu (pentru ofițeri și soldați), una la Târgoviște (pentru ofițeri) și una la Comișani (pentru soldați). Până în noiembrie 1939, au fost construite 32 de tabere de internare, dintre care 11 pentru soldații amplasați în raionul Babadag, unde au fost încartiruite 12 000 de persoane. Alți refugiați au fost direcționați către Turnu Severin, Târgu Jiu, Craiova, Calafat, Râmnicu Vâlcea, Caracal, Slatina, Pitești, Câmpulung Muscel, Râmnicu Sărat, Urziceni, Strehăia, Costești și Comișani⁵⁷. În aceste tabere de internare au fost repartizați 15 747 de soldați, 2 358 de subofițeri și 802 ofițeri. În taberele de ofițeri au fost internați 25 de generali, 2 515 ofițeri și 323 de subofițeri și soldați⁵⁸. Aceste tabere au funcționat la Băile Herculane, Călimănești, Drăgășani, Balș, Corabia, Ocele Mari, Roșiorii de Vede, Govora, Dragoslavele, Brașov. 72 de persoane bolnave au fost internate pentru tratament medical în București, Rădăuți, Buzău⁵⁹. Dintre aceste lagăre de internare, cele mai numeroase au fost cele de la Turnu Severin (886), Slatina (1 483), Caracal (1 301), Râmnicu Sărat (944), Câmpulung Muscel (1 090), Urziceni (1 152), Craiova (1 055)⁶⁰. Numărul populației din aceste lagăre a cunoscut fluctuații importante datorită evadărilor și reconfigurărilor acestora.

În septembrie 1939, în spațiul românesc, așa cum arătam mai sus, au început să se refugieze din fosta Republica a II-a Polonă lideri politici și militari, alături de foarte mulți civili. Bucovina și localitățile sale au devenit un spațiu al speranței și, în egală măsură, o cale spre libertate a refugiaților civili și militari, care fugeau din calea germanilor și a sovieticilor. Trecerea și șederea acestora în anumite localități bucovinene a fost descrisă în lucrări și studii care au insistat pe detaliile refugiuului precum și pe dovezile de solidaritate ale populației românești, care a oferit

⁵⁵ Florin Pintescu, Daniel Hrenciuc, *Din istoria polonezilor în Bucovina (1774–2002)*, Suceava, Związek Polaków w Rumunii (Uniunea Polonezilor din România), 2002, p. 164; Petre Otu, „Relațiile româno-polone în anii 1939–1940 și sprijinul acordat de statul și poporul român refugiaților militari polonezi”, în *Polonezi în România după anul 1939*, Craiova, Muzeul Olteniei, 1996, p. 17; Anatol Petrencu, *Polonezii în anii celui de al Doilea Război Mondial. Istoria politică*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2005; V. Fl. Dobrinescu, „Poziția Marilor Puteri față de ajutorarea Poloniei în contextul politicii de neutralitate a României”, în „Analele Universității din Craiova”, seria Istorie, I, nr. 1, 1996, p. 141; M. Stoian, „Vespasian Pella, despre situația juridică a refugiaților politici poloni în România”, în *Polonezi în România după anul 1939*, Craiova, Muzeul Olteniei, 1996, p. 46; A. Kerețchi, A. Ieșanu, „România și cauza Poloniei în 1939”, în *România în istoria universală*, vol. II/1, coordonatori I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1986, p. 490; I. Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 45.

⁵⁶ *Refugiații polonezi în România, 1939–1947*, p. CII.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 118.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p. CIV.

refugiaților găzduire, alimente, consolare și sprijin. Generalul Gavrilă Marinescu a fost trimis de către regele Carol al II-lea de la București la Cernăuți pentru a verifica și raporta modul în care au fost organizate operațiunile de primire a refugiaților polonezi. Printre aceștia se afla Ignacy Mosciski, președintele Poloniei, membrii guvernului polonez, în frunte cu F. Skladowski (printre ei se afla și Jozef Beck, ministrul de Externe), întreaga conducere a armatei polone. Aceștia au renunțat la calitatea lor oficială în momentul intrării în România, pentru a nu crea probleme autorităților române și pentru a beneficia de statutul de refugiați. Din motive lesne de înțeles, refugiații polonezi au fost dirijați spre lagărele de internare din sudul României, precum Craiova, Slatina, Caracal, Corabia, Calafat, Râmnicu Vâlcea, Ocele Mari, Drăgășani, Băile Govora, Turnu Severin⁶¹.

La sfârșitul anului 1940, în România se mai aflau 3 200 de refugiați civili, preponderent persoane vârstnice, femei, copii, familii cu copii și tineret școlar⁶². În anul 1941, numărul acestora a scăzut la 2 439 de persoane, majoritatea fiind concentrați în lagărele din Oltenia. Din anul 1942, în România au trecut clandestin evrei din Guvernământul General, care evadaseră din transporturile organizate și coordonate de către germani spre lagărele de exterminare. Numărul acestora a ajuns la 1 000 de persoane (li s-au adăugat refugiații polonezi din Ungaria, deveniți victime ale represaliilor antipoloneze)⁶³. Pentru întreținerea refugiaților polonezi, autoritățile române au cheltuit suma de două miliarde de lei până în 1945, la cursul de schimb al anului 1939⁶⁴. Aceștia se aflau sub autoritatea Comandamentului Suprem al Armatei Poloneze în Franța, iar în România orice dispoziții militare puteau veni doar din partea atașatului militar din București⁶⁵. Sumele plătite ofițerilor superiori polonezi erau de 300 de lei în cazul generalilor și de doar 13, 90 lei pe zi soldaților⁶⁶, exact cât primea un soldat din armata română⁶⁷. Exodul polonezilor a fost analizat și descris încă din perioada regimului comunist al lui Nicolae Ceaușescu, de către istorici precum: Aurel Kerecki, Dumitru Tuțu, Nicolae Mareș, Milică Moldoveanu.

În documentele autorităților române de frontieră am găsit informații privitoare la persoanele care au părăsit în mod ilegal teritoriul sovietic. Între 10 și 12 noiembrie 1939, Regimentul 10 Jandarmi Suceava raporta 13 refugiați, iar între 30 noiembrie și 4 decembrie 1939, 21 de refugiați⁶⁸. Ulterior, numărul refugiaților a crescut într-un ritm spectaculos. În ianuarie 1940, înainte de cedările teritoriale, din U.R.S.S. au trecut fraudulos în România 62 de persoane, iar din România în U.R.S.S., 107. Motivele pentru care refugierea în România devenea o soluție de

⁶¹ *Ibidem*, p. LXXXVII.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. XC.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 674–682.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Alexandru Murad-Mironov, *op. cit.*, p. 435.

salvare erau legate de spectrul deportărilor în Siberia, persecuții, refuzul încorporării în Armata Roșie, aflată în război cu Finlanda⁶⁹. Plecărilor în U.R.S.S. (înregistrate în intervalul 13–15 noiembrie 1939) erau determinate de considerente precum fuga de școală – în cazul unor elevi din județul Hotin, mirajul „paradisului proletar” – în cazul unor tineri din comunele Răstoacele (județul Storojineț), Babin, (județul Cernăuți), Peribicăuți (județul Hotin)⁷⁰.

Rapoartele Regimentului 10 Infanterie Suceava consemnau deportarea populației de etnie ucraineană de lângă frontiera cu România la o distanță de 3–4 km în adâncime, construind un gard de sârmă înalt de doi metri⁷¹. La 6 mai 1940, în zona frontierei româno-polone s-au semnalat incidente datorate unor treceri ilegale a graniței dinspre teritoriul intrat în componența Uniunii Sovietice⁷². Informațiile devin mai îngrijorătoare la începutul anului 1940⁷³. La 14 iunie 1940, sovieticii plasaseră 33 de divizii la frontiera cu România, 22 în regiunea frontierei basarabene și restul în zona fostei frontiere româno-polone⁷⁴. Apartenența Basarabiei la România împiedica contactul direct al Bucovinei cu Uniunea Sovietică în nord-est. Ocuparea Galiției de către Uniunea Sovietică a determinat reconsiderarea întregii geopolitici regionale, vulnerabilizând apărarea Bucovinei, întrucât „părțile superioare ale râurilor Prut și Nistru, ca și întinderea spre nord a căii ferate principale ce traversa de la nord la sud, au intrat în mâinile Armatei Roșii”⁷⁵. Partea de nord a Bucovinei, la care s-au adăugat Ținutul Herța și întreaga Basarabie, a fost cedată de Regatul Român Uniunii Sovietice, ca urmare a ultimatumului adresat de aceasta guvernului regal român la 26 iunie 1940. Notele ultimative sovietice din 26 și 27 iunie 1940 au survenit după semnarea de către Franța (22 iunie 1940) a armistițiului cu Germania⁷⁶. Uniunea Sovietică a răpit României un teritoriu de 50 762 km² și un număr de aproximativ 3 915 000 de locuitori⁷⁷. Prin obținerea celor două județe nordice, Cernăuți și Storojineț, a fâșiei nordice a județului Rădăuți și a capătului nord-vestic al județului Dorohoi (luat de la Moldova), Uniunea Sovietică a inclus în interiorul frontierelor sale aproape întreaga populație vorbitoare de limbă ucraineană din Bucovina⁷⁸. Excepția a fost reprezentată de colțul sud-vestic al județului Rădăuți și partea nord-vestică a

⁶⁹ *Ibidem*, p. 436.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, p. 437.

⁷² A.M.A.E., Fond 71/URSS 1940. *Relații cu România*, dosar 91, f. 139.

⁷³ *Ibidem*, f. 2.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 5.

⁷⁵ Valeriu Florin Dobrinescu, *Documente străine despre Basarabia și Bucovina, 1918–1944*, București, Editura Vreamea, 2003, p. 108.

⁷⁶ A.M.A.E., Fond 71/URSS, vol. 91, f. 74, 186–188, 268.

⁷⁷ Ion Agrigoroaiei, „De la Pactul Molotov-Ribbentrop (23 august 1939) la Tratatul de la Paris (10 februarie 1947). Avatarurile unei frontiere”, în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, nr. 1 (93), 2013, p. 89.

⁷⁸ Vitalie Văratie, *Șase zile din istoria Bucovinei (28 iunie – 3 iulie 1940)*, Rădăuți, Institutul Bucovina – Basarabia, 2001, pp. 16–17.

județului Câmpulung⁷⁹. Retragera armatei și administrației române din Basarabia și din partea de nord a Bucovinei reprezintă un adevărat capitol de umilință și neputință a liderilor de atunci ai țării, în frunte cu regele Carol al II-lea. Au existat multe episoade și momente în care populația civilă și militarii au fost atacați de grupuri formate din persoane instruite și pregătite în prealabil de sovietici sau și-au manifestat resentimentele într-un context favorabil⁸⁰.

Între anii 1940 și 1941, au emigrat din România spre teritoriile intrate în componența Germaniei hitleriste și a Ungariei horthyste zeci de mii de etnici germani și maghiari (secuii din cele cinci colonii bucovinene: Dornești, Măneuți, Țibeni, Iacobești, Vornicenii Mari, aproximativ 15 000 de persoane), în locul lor fiind aduși locuitori din satele învecinate. Odată cu intrarea trupelor Armatei Roșii în Basarabia, în partea de nord a Bucovinei și, surprinzător, în ținutul Herța, s-au produs masacre și abuzuri greu de descris, ascunse cu grijă în arhive de către sovietici. Zeci de mii de români din partea de nord a Bucovinei și din Basarabia au fost deportați de către trupele N.K.V.D. în Siberia, de unde majoritatea nu s-au mai întors niciodată⁸¹. În locul lor, sovieticii au adus grupuri etnice din alte provincii ale U.R.S.S.-ului, promovându-i în funcțiile administrative pe etnicii ucraineni, ruși, evrei ș.a. Ulterior, între anii 1941 și 1944, teritoriile cedate de către Regatul Român Uniunii Sovietice au fost recuperate de către Armata Română condusă de generalul Ion Antonescu (ulterior, mareșal), România aliindu-se cu Germania lui Adolf Hitler și declanșând războiul sfânt împotriva Uniunii Sovietice la 22 iunie 1941 (planul Barbarossa).

Menționăm existența unui fenomen de trecere a frontierei în și dinspre U.R.S.S., având un caracter ilegal, motivat fie de frica deportărilor în Siberia sau a represaliilor N.K.V.D.-ului, fie de acțiuni de spionaj, trafic și contrabandă ș.a. La 1 aprilie 1941 a avut loc masacrul câtorva sute de români (din satele Lunca, Crasna, Suceveni) de la Fântâna Albă, premeditat și executat de către N.K.V.D. După reinstaurarea administrației românești în teritoriile cedate Uniunii Sovietice la 28 iunie 1940, au avut loc alte mișcări de populație dintr-o parte în alta.

Unul dintre fenomenele cele mai complexe a fost reprezentat de deportarea evreilor din Bucovina în lagărele din Transnistria în timpul regimului mareșalului Ion Antonescu. În mod organizat, între anii 1940 și 1941, comunitățile mozaice din Bucovina au fost deportate cu trenurile în lagărele special amenajate din Transnistria⁸², intrată sub autoritatea României în urma acordului germano-român de la Tighina (30 august 1941)⁸³. În perioada iulie – august 1941, au fost asasinați între 12 000 și

⁷⁹ Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 99.

⁸⁰ Vitalie Văratîc, *op. cit.*, pp. 195–196, 245–246, 273–280, 306, 312–329, 336–349, 376–378, 381–388, 394–397, 467–469.

⁸¹ Anatol Petrencu, *Teroarea stalinistă în Basarabia. Studii, documente, memorii*, Chișinău, Institutul de Memorie Socială Promemoria, 2013, p. 17; *Golgota românească. Mărturiile bucovinenilor deportați în Siberia*, texte culese de Dumitru Covalciuc, ediție și note de Liliana Corobca, București, Editura Vestala, 2009.

⁸² Ottmar Trașcă (editor), „Chestiunea evreiască” în documente militare române (1941–1944), Iași – București, Institutul European, Institutul „Elie Wiesel”, 2010, pp. 163–164.

⁸³ *Ibidem*, p. 9.

20 000 de evrei din Bucovina și Basarabia⁸⁴. Din cei 147 000 de evrei din Bucovina și Basarabia deportați în Transnistria, în intervalul 1941–1942, specialiștii confirmă moartea a 90 000, majoritatea din cauza foametei și a febrei tifoide⁸⁵.

Eliberarea teritoriilor cedate sovieticilor a produs din nou mișcări de populație, grupuri de evrei (în jur de 3 000 de persoane), ucraineni ș.a. preferând să se retragă odată cu trupele sovietice. Alții au ales să rămână, desfășurând activități de propagandă și spionaj pe mai departe în slujba Sovietelor⁸⁶. În majoritatea lor, cu excepții reprezentate de dobândirea unor certificate de muncă sau premise speciale din partea autorităților române (vezi salvarea prin aceste mijloace a aproximativ 20 000 de evrei de către Traian Popovici, primarul municipiului Cernăuți), evreii au fost deportați în Transnistria⁸⁷. Inițial, aceștia au fost adunați în ghetouri (cel mai cunoscut fiind cel din Cernăuți), puși să presteze diferite munci de importanță locală, apoi deportați. S-au înregistrat cazuri când evreii au reușit să evite, prin diferite metode, deportarea sau au reușit chiar să fugă din lagăre, însă numărul acestora a fost totuși unul scăzut. După anul 1943, evreii n-au mai fost deportați decât în anumite cazuri, datorită reconfigurării evoluțiilor militare, în urma victoriei sovietice în bătălia de la Stalingrad (2 august 1941 – 23 februarie 1943)⁸⁸. Ponderea evreilor în România s-a înjumătățit în timpul războiului și a ajuns la cote minime ulterior, după anul 1945, când, treptat, au emigrat spre Palestina în transporturi succesive, cu acordul noilor conducători ai României. Între timp, după 1944–1946, evreii s-au repatriat din Uniunea Sovietică, un astfel de lot, format din 1 500 de evrei, tranzitând în martie – aprilie 1946 punctul de trecere Tereblecea – Siret, fiind direcționat de către autorități spre lagărul de la Oradea Mare⁸⁹.

Odată cu sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial, au început repatrieri și emigrări în și dinspre teritoriul românesc. În 1945, au fost deportați la munca de reconstrucție în U.R.S.S. 70 000 de etnici germani din România⁹⁰. O parte dintre aceștia proveneau din Bucovina, împărțită între România și U.R.S.S. Majoritatea vor reveni în România după anul 1947, aproximativ 10% dintre ei decedând în lagărele sovietice.

Concluzii

În perioada 1918–1947, spațiul românesc a devenit locul de refugiu a mii de persoane care fugeau din calea bolșevismului, căutându-și scăparea și solicitând personal sau prin intermediul a diverse instituții internaționale (Crucea Roșie,

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, pp. 171–174.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 285.

⁸⁸ *Ibidem*, pp. 423–424, 821–825.

⁸⁹ A.C.N.S.A.S, Fond *Documentar*, dosar 12734, vol. 2, f. 698–747.

⁹⁰ *Ibidem*, dosar 13347, vol. 2, f. 1–290, *Tabele de etnici germani din județul Timiș deportați în U.R.S.S., ianuarie 1945*.

Comisia Nansen) protecția autorităților române. Motivele care au determinat acest refugiu sunt foarte diverse și ele au ținut de conflictele izbucnite pe teritoriul fostului Imperiu Rus, de epidemiile izbucnite, de criza alimentară specifică acestor zone, de gradul de insecuritate ridicat, de masacrele și violențele îndreptate predilect împotriva evreilor. Ulterior, după crearea U.R.S.S., s-au înmulțit acțiunile unor persoane, organizate sau nu în grupuri, care încercau să profite de lipsa de vigilență a grănicerilor români, pentru a intra legal pe teritoriul românesc. În septembrie 1939, a avut loc exodul refugiaților civili și militari polonezi în România, dirijați către lagărele amenajate în partea de sud a țării, unde au fost internați și plasați sub paza Jandarmeriei române. Numărul acestora a fost estimat la 100 000 de persoane, cum reiese din cele mai multe surse consultate, ajungând la doar câteva mii la sfârșitul războiului. Majoritatea lor a ajuns în Occident, înrolându-se voluntar în armatele Angliei și ale Franței libere a generalului Charles de Gaulle. Ulterior, în spațiul românesc au pătruns refugiați din Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța, la care s-au adăugat grupurile de români venite din partea de nord-vest a Transilvaniei, cedată prin Dictatul de la Viena (30 august 1940) Ungariei horthyste, precum și din Cadrilater, care au fost așezați în diferite zone ale României. După încheierea celui de al Doilea Război Mondial, zeci de mii de români s-au repatriat în România, venind din prizonieratul sovietic, după cum aproximativ 70 000 de etnici germani au fost deportați (ianuarie 1945) la muncă forțată în Uniunea Sovietică. Alții, majoritatea etnici ruși, ucraineni, evrei, maghiari, au preferat să se stabilească definitiv în Uniunea Sovietică, unii atrași fiind și de o propagandă abilă desfășurată de către statul sovietic, care avea nevoie de forță de muncă. La 10 februarie 1947, în Sala Orologiului de la Quaid'Orsay din Paris, Marile Puteri au recunoscut revenirea acestora în cadrul U.R.S.S.-ului, prin semnarea unui Tratat cu România⁹¹. În legătură cu acest aspect, istoricul român Viorica Moisuc scrie că: „Protocolul adițional secret germano-sovietic din 23 august 1939 a fost lovit de nulitate juridică de la bun început, deoarece se referea la achiziții teritoriale făcute prin forță, dar s-a perpetuat, prin consecințele sale, până azi. De exemplu, frontiera pe Prut între România și Ucraina de azi (U.R.S.S. în trecut) a fost stabilită prin Tratatul de Pace de la Paris din 10 februarie 1947, în următorii termeni: «Frontiera sovieto-română este astfel fixată în conformitate cu Acordul sovieto-român din 28 iunie 1940» (art. 1, partea I-a)”⁹². La 10 februarie 1947, prin Tratatul de Paris, România a pierdut Basarabia, partea de nord a Bucovinei și ținutul Herța în favoarea Uniunii Sovietice, oficializându-se practic, raptul teritorial din 28 iunie 1940⁹³.

⁹¹ Ion Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 99.

⁹² Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 47.

⁹³ *Pacea de mâine. Documente ale Comisiei constituite în vederea pregătirii Conferinței de Pace de după cel de al Doilea Război Mondial (1942–1944)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Petre Otu, București, Editura Militară, 2006.